

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1932)

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye saygın ve onurlu bir devlet olarak uygar uluslar arasına eşit koşullarla katılmıştır. Yeni Türk devletinin büyük dış sorunları çözülmüş olmakla beraber bazı pürüzlerin giderilmesi gerekmektedir. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin komşuları ile birlikte geçmişin kötü anılarını unutarak, barış içinde yaşaması devletin siyasetinin temeli olacaktır. Büyük anlamsızlıkların barış yolu ile çözümü, Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği en büyük liderlik özelliklerinden birisidir. Bu ilke “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” sözü ile ifade edilmiş ve bugüne kadar Cumhuriyet'in titizlikle bağlı kaldığı bir siyaset olmuştur. Bu siyaset Türkiye Cumhuriyeti'nin meşru müdafaa hakkını kullanması önünde bir engel teşkil etmeyip aksine bu yönde atılmış bir adımdır. Bu siyasetin esasında barış isteği yatmakla birlikte Mustafa Kemal Paşa, siyasi gücümüzü her zaman hesaba katılması gerekli bir öge olarak dış siyasetimize girmiştir Türk devletinin ve ordusunun uyanık, disiplinli tutumu, barış siyasetimizin aksamadan yürümesini sağlamıştır.

Lozan Antlaşması'ndan, Mustafa Kemal Atatürk'ün hayattan ayrılmasına kadar Türk siyasetinin geçirdiği gelişimi, kısaca ve ana çizgileri ile görmek, barış ilkesinin nasıl uygulandığını en iyi biçimde açıklayacaktır.

Dış Politikanın Genel Karakteri

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1923-1932 döneminde, bir taraftan Lozan'dan kalan sorunları çözmeye çalışacak, diğer taraftan da uluslararası genel gelişmelerle yakından ilgilenecektir. Bu dönemin sonunda, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girerek uluslararası alanda daha da etkin bir role kavuşacaktır.

Diğer taraftan 1923 sonrası, kendi iç sorunlarına eğilip Mustafa Kemal Paşa'nın amaç edindiği Batılı tarzdaki yapı değişikliğinin gerçekleştirilebilmesi için Türkiye'nin dışta istikrara çok muhtaç olduğu bir dönemdir.

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nda Misak-ı Milli esaslarının bir-iki noktasını gerçekleştirememiş olduğu halde, revizyonist ülkelerin cephesinde yer alıp, onlar gibi oldubittilere başvurmak yoluna gitmeyecektir. Türkiye revizyonist ülkelerin mücadelesine bir bakıma kendisinin, Sevr Antlaşması'na karşı mücadelesine benzeterek, belli bir anlayış göstermekle birlikte, bu ülkelerin dünya barışını tehdit eden davranışlarından da kaygı duyacaktır.

Türk-Yunan İlişkileri

Türkiye'de kalan Rumlar ile, Yunanistan'da kalan Müslümanların (Türklerin) değişimi konusu, Lozan Konferansı'nda ele alınmış konular arasında idi. Bu amaçla imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli sözleşmeye göre, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediye sınırları içinde yerleşmiş (etabli) bulunan Rumlarla, Batı Trakya Türklerinin değişim dışında tutulması kararlaştırılmıştı. Yine bu sözleşmeye göre, uygulamayı sağlamak üzere, Türk ve Yunan temsilcilerinin de dahil bulunduğu bir milletlerarası karma komisyon kurulacaktı.

Kurulan bu komisyon Ekim 1923'ten itibaren çalışmalarına başlamıştır. Ancak iki taraf arasında "yerleşmiş" ifadesinin kapsamı konusunda anlaşmazlık çıkmış ve mesela Milletler Cemiyeti'nin uhdesinde bir çözüme bırakılmak için oraya havale edilmiştir. Milletler Cemiyeti'nde bu mesele halledilemeyince Türkiye ile Yunanistan arasında ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur.

Ancak Türkiye ve Yunanistan 1 Aralık 1926'da imzaladıkları bir antlaşma ile insan değişimi konusunun çeşitli yönlerini çözüme kavuşturmuşlardır. Fakat bu antlaşmanın

uygulanması sırasında da birtakım anlaşmazlıklar meydana çıkmıştır. Bu anlaşmazlık Türkiye-Yunanistan hattında yeni bir soruna ve hatta savaş rüzgarlarının esmesine neden olmuştur.

Yunanistan Başbakanı Venizelos, olası bir savaşın Yunanistan'a vereceği zararı göz önüne alarak tutumunu yumuşatmıştır. Ankara da buna olumlu karşılık vermiş ve iki devlet arasında insan değişimi meselelerini yeni esaslara göre düzenleyen 10 Haziran 1930 tarihli antlaşma imza edilmiştir. Bu antlaşma ile yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi "etabli" kapsamı içine alınmıştır. Ayrıca her iki ülkenin azınlıklarına ait mallar konusunda da birçok düzenlemeler yapılmış ve böylece 6-7 yıldır devam eden anlaşmazlık sona ermiştir.

1930 Antlaşması iki taraf arasındaki buzları eritti ve Türk -Yunan ilişkilerinde yeni bir dönemi başlattı. Türk Hükümeti'nin daveti üzerine Venizelos, Ekim 1930 sonlarında Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında 30 Ekim 1930'da taraflar arasında üç antlaşma daha imzalandı: Dostluk, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması; Deniz Kuvvetleri'nin Sınırlandırılması Hakkında Protokol ve İkamet, Ticaret ve Seyrisafain Sözleşmesi.

Türkiye Başbakanı İsmet İnönü de, Ekim 1931'de Yunanistan'ı ziyaret etmiştir. Türk-Yunan ilişkileri, 1954 yılına kadar sürecek olan yakınlık dönemine de girilmiştir.

Türk-İngiliz İlişkileri

Musul konusunda Lozan Barış Antlaşması'nın 3. Madde 2. Fırkanda öngörülen Türk-İngiliz görüşmelerinden sonuç alınamamıştır. 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başlayan Haliç Konferansı görüşmelerinde, taraflar tutumlarını değiştirmemiştir. Bunun üzerine Türk-İngiliz ilişkileri gerginleşmiştir. Türk-İngiliz görüşmelerinin sonuç alınamadığı için mesele yine Antlaşma gereğince Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür. Milletler Cemiyeti, 1924 Eylül'ünde konuyu ele almış ve Türkiye, Musul bölgesinde plebisit yapılmasını teklif ettiyse de İngiltere

bunu kabul etmemiştir. Diğer taraftan Milletler Cemiyeti, Musul meselesi hakkında inceleme yapıp, rapor vermek üzere bir komisyon kurmuştur.

Komisyon, raporunu 1925 Temmuz ayında Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur. Rapor, Musul'un Irak'a katılmasını tavsiye etmiştir. Bu sırada İngiltere Milletler Cemiyeti'nde hakim durumda bulunmaktaydı ve Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye bile değildir. İngiltere'nin tesiri ile çıkan rapor Milletler Cemiyeti tarafından aynen kabul edilmiştir. Milletler Cemiyeti'nin kararı Türkiye'de büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Bu karar Türkiye ile İngiltere arasında savaş havasının esmesine neden olmuştur.

Ancak, Türkiye, Musul'un İngiliz "Manda" yönetimindeki Irak'a bırakılmasını reddetmesi halinde, yeniden savaş durumuyla karşılaşabilecekti ki, genç Cumhuriyet'in böyle bir yüke dayanabilmesi herhalde kolay olmayacaktır. Mustafa Kemal Paşa, bir kez daha politikasının temel bir özelliği olan gerçekçiliğe uygun davranarak, hem de çıkan Şeyh Said isyanının içindeki tehlikelerini göz önünde tutarak İngiltere'yle anlaşmayı kabul etmiştir. 5 Haziran 1926'da Türkiye ve İngiltere Milletler Cemiyeti'nin kararı yönünde bir Anlaşma imzaladılar.

1926 yılında Musul konusunda varılan çözümden sonra Türk-İngiliz ilişkileri bir durgunluk dönemine girmiştir. İki ülke arasındaki temel meselenin ortadan kalkması iyi ilişkiler için zemini müsait hale getirmiş olmalıydı. Ancak bu konu iki ülkeyi bir savaşın eşiğine kadar getirmiştir. O nedenle, yakınlaşmanın doğması da kolay ve çabuk olmamıştır. Nihayet, 1929 yılında İngiltere'nin, Akdeniz Filosu'nun İstanbul'u ziyareti, Türk -İngiliz ilişkilerinde canlanma ifade edecek ve ilerideki yakınlaşmanın habercisi olacaktır. Amiral Field'in Ankara'ya giderek Mustafa Kemal Paşa ve diğer ileri gelenlerle görüşmesi Türk basınında olumlu tepkiler yaratmıştır.

Türk-Fransız İlişkileri

Fransa ile Lozan'dan arda kalan esas mesele, Osmanlı borçları konu olmuştur. Fakat bunun yanında başka sorunların da varlığı, Türk-Fransız ilişkilerinin normale girmesinde önemli engeller oluşturmıştır. Fransa ile birinci mesele, Türkiye-Suriye sınırının tespiti konusudur. 20 Ekin 1921'de imzalanan Ankara İtilafnamesi'nin 8. Maddesine göre imzalanışından bir ay sonra Türkiye ile o sırada Fransa'nın mandater yönetiminde bulunan Suriye arasındaki sınırı çizmek üzere karma bir komisyon kurulacağı kararlaştırılmıştır. Fakat kararlaştırılan bu komisyon ancak 1925 Eylül'ünde kurulabilmiş ve sınırların çizilmesinde tam bir mutabakat sağlayamamıştır.

Daha sonra ise Türkiye-Fransa arasında 30 Mayıs 1926'da Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Türkiye ile Suriye sınırı çizildiği gibi Türkiye ve Fransa arasındaki anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi ve taraflardan birine yöneltilen silahlı bir saldırı halinde, diğerinin tarafsız kalması ön görülmekte idi.

Türk-Fransız ilişkilerinde sürtüşme çıkaran ikinci mesele de Türkiye'deki Fransız misyoner okulları konusudur. Türk Hükümeti, bir yönetmelik hazırlayarak bu okullarda ve ele genel olarak yabancı okullarda tarih ve coğrafya gibi derslerin Türkçe ve Türk öğretmenler tarafından okutulması ilkesini kabul etmiştir. Bu konu Fransa'nın tepkisine neden olduysa da çok ileri gidememiş ve Türkiye'nin kararlarına uymak zorunda kalmıştır.

Borçlar konusuna gelince; Osmanlı Devleti, tahvil çıkarmak sureti ile en fazla Fransa'dan borç almıştır. Lozan Konferansı'nda, Osmanlı Devleti'nin borçları meselesi de ele alınmış ve Antlaşmanın 46. Maddesinde bulunan Türkiye tarafından ödenme biçiminin, borç tahvilleri ile Türkiye arasında yapılacak görüşmelerde tespit edilmesine karar verilmiştir.

Çoğunluğunu Fransızların oluşturduğu alacaklılar ile Türkiye arasındaki görüşmeler bir hayli uzamış ve zaman zaman gerginlikler doğmuştur. Nihayet 13 Haziran 1928'de imzalanan

anlaşmalarla ödenecek borcun miktarı e ödeme biçimi bir formüle bağlanmıştır. Bu anlaşmalarla Osmanlı duyun-ı umumiyesi de tarihe karışmıştır. Ancak 1929 Dünya Ekonomik bunalımı Türkiye'nin ödeme güçlükleri ile karşılaşmasına yol açınca alacaklılar ile görüşmeler yeniden başlamış ve 22 Nisan 1933'te Paris'te yeni bir borç sözleşmesi imzalanmıştır. İmzalanan bu sözleşme ile Türkiye daha önce imzalanan sözleşmeyi kendi lehine olmak üzere değiştirmeyi başarmıştır.

Türkiye'nin, 1929'da bir Fransız şirketi tarafından işletilen Adana-Mersin demiryolu hattını almak istemesine de Fransa önce karşı çıkmasına rağmen bu meselenin fazla uzamasını istemeyen Fransa, Haziran 1929'da bu demiryolu hattını Türkiye'ye teslim etmiştir.

Diğer taraftan Fransa bayrağını taşıyan Lotus gemisi ile Türk bayrağı taşıyan Bozkurt adlı yük gemisinin 2 Ağustos 1926'da Midilli Adasının 5-6 mil açında çarpışması dolayısı ile ortaya çıkan "Bozkurt-Lotus Davası" sorunu da Türkiye ile Fransa arasında önemli bir anlaşmazlık yaratmıştır. Bu meseleler çözüldükten ve özellikle Almanya'da 1933 yılında Nazi Partisi iktidara geçtikten sonra Türk-Fransız ilişkileri gelişme ve yakınlık göstermiştir.

Türk-İtalyan İlişkileri

Lozan'dan sonra Türkiye ile Mussolini İtalya'sı arasında ticarî ilişkiler önemli bir gelişme göstermekle birlikte siyasi ilişkiler 1928 yılına kadar aynı görüntüye sahip olmaktan uzak kalmıştır. Bunun başlıca sebebi, İtalya'nın "Roma İmparatorluğu"nu canlandırmak için yayılma politikasına yönelmesi olmuştur. İtalya'nın Doğu Akdeniz'e tehdit yönetmesi, Türkiye'de kaygı uyandırmıştır. Hatta 1925 yılında Türkiye'nin Musul bölgesini işgale teşebbüs etmesi halinde İtalya'nın da Anadolu'ya asker çıkaracağına dair söylentiler yayılmıştır.

Ancak 1926-1927 yılları, Türk-İtalyan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. İtalya'nın Arnavutluk'u nüfuzu altına alması, Yugoslavya'da korku uyandırmış ve bu ülke de

1927 yılında Fransa'nın Alman tehlikesine karşı Çekoslovakya ve Romanya ile imzaladığı Küçük Antlant'a katılmıştır. İtalya, bunun üzerine Yunanistan ve Türkiye ile ilişkilerini yumuşatarak Küçük Antlant'a karşı bir üçlü blok fikrine yönelmiştir. Bu arada Türk-Yunan ilişkilerinin iyi olmaması üçlü bir bloğun kurulmasını mümkün kılmamışsa da Türkiye ile İtalya arasında doğan yakınlaşma, 30 Mayıs 1928'de iki ülke arasında Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır.

Böylece Türk-İtalyan ilişkileri normalleşmekle birlikte yakınlık havasına girmekten uzak kalmıştır. Çünkü, 1930'dan itibaren İtalya yayılma politikasını hızlandırmıştır. Türkiye ise 1930 Türk-Yunan anlaşmasından sonra anti-revizyonist bir politika izleyerek, İngiltere ve Fransa'yla ilişkilerini güçlendirmiştir. Yani, Türkiye ve İtalya'nın yolları birbirinden ayrılmıştır. 1936'dan itibaren Türk-İngiliz yakınlaşmasının güçlenmesi ise Türk-İtalyan ilişkilerinin daha da zayıflatmıştır. Oysa gerçekte Türk-İngiliz yakınlaşması, Türkiye'nin İtalya'dan duyduğu kaygıların bir neticesi idi.

Türk-Sovyet İlişkileri

Milli Mücadele döneminden sonra Türkiye'nin Batı ile diyalogu geliştikçe, Türk-Sovyet ilişkilerinin gerileme göstermiştir. 1923'ten sonra, İngiltere ile ilişkilerin gerginleştiği Musul bunalımı sırasında Türkiye ile SSCB arasında 17 Aralık 1925'te Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmak sureti ile yeniden bir yakınlaşma görülmesine rağmen bu durum çok uzun sürmemiştir. Türkiye'nin Batı ile ilişkileri yeniden düzelme yoluna gidince, Türkiye ile SSCB arasında yeniden bir mesafe oluşmasına neden olmuştur. Türkiye, SSCB ile ilişkilerini belirli bir seviyenin altına düşürmemeye özen gösterdiği halde bazı konularda sürtüşme yaşanmaya devam etmiştir.

Türk-Alman İlişkileri

Almanya’da 1933 yılında NAZİ Partisi iktidara gelinceye kadar her iki ülkenin de kendi iç ve dış sorunlarıyla uğraşması yüzünden Türkiye ile Almanya arasında Birinci Dünya Savaşı’ndaki işbirliğinin hatıralarından başka herhangi bir güçlü ilişki mevcut olmamıştır. 1923-1933 yılları arasında Türk-Alman ilişkileri normal siyasi temaslardan ileri gitmemiştir.

Türk-Bulgar İlişkileri

Türkiye’nin Avrupa Devletleri içinde Bulgaristan ile ilişkileri, günümüzde önem kazanan bazı konular bakımından ayrı olarak ele alınması gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti ile aynı cephede savaşan Bulgaristan, 1919’da imzalamak zorunda kaldığı ağır Nöyyi Barış Antlaşması’na karşı hoşnutsuzluk içinde olmuştur. Bu durum, Bulgaristan’ın revizyonist ülkelerin arasında yer alacağını göstermekteydi. Nitekim, 1930’larda bu durum açıkça ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Türkiye ile Bulgaristan’ın yollarının ayrıldığı görülecektir. 1920’lerde ise bu durum henüz kesin biçimde ortaya çıkmadığından Türkiye ve Bulgaristan arasında belirli bir diyalog sağlanabilmiştir. Bu hava içinde 18 Ekim 1925’te Türkiye ile Bulgaristan arasında Ankara’da Dostluk Antlaşması ile ayrıca Oturma Sözleşmesi imzalanmıştır.

Bugün de yürürlükte olan her iki belgenin de özellikle önemli yönleri şunlardır:

Dostluk Antlaşması, Türkiye’nin pek çok devletle yaptığı üzere, iki taraf arasında “bozulmaz bir dostluk” ve Devletler hukuku ilkelerine uygun biçimde diplomasi ilişkileri kurulacağını, bir Ticaret, bir Oturma ve bir de Hakemlik Antlaşması imzalanacağını belirtmektedir. Dostluk Antlaşması’nın ekindeki1. Protokol ile Türk Hükümeti, Lozan Antlaşması’nda Müslüman olmayan azınlıkların korunması için kabul ettiği hükümlerden Türkiye’deki Bulgar azınlığını, buna karşılık Bulgar Hükümeti de Nöyyi Barış Antlaşması’nda

Bulgaristan'daki azınlıklar için kabul ettiği hükümlerden Müslümanları (Türkleri) yararlandırmayı yükümlendirmişlerdir.

Oturma sözleşmesinin 2. Maddesine “ihtiyari hicret” (serbest göç) ve göçmenlerin menkul mallarını yanlarında götürmek, gayr-ı menkullerini ise tasfiye edip parasını dışarı çıkarma hakkının tanınması, Bulgaristan'daki Türkler bakımından özel bir önem taşımaktadır. Diğer taraftan, Türkiye ve Bulgaristan ilk Ticaret Sözleşmesini 1928 yılında, Bîtarafılık, Uzalaşma, Asli Tasfiye ve Hakemlik Anlaşması da 1929 yıllarında imzalayacaktır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, İstanbul, 1981.

Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938, Ankara, 1983.

Fatma Acun, Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara, Ekim 2010.

Ahmet Mumcu, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1997.

Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk İhtilali, İstanbul, 1940.

Fahir Armaoğlu, Siyasal Tarih, Ankara, 1975.

İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, 1983.

Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi, MEB Yayınları, İstanbul, 1982.

Enver Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965), TTK Basımevi, Ankara, 1979.

Feridun Fazıl Tülbentçi, Cumhuriyet Nasıl Kuruldu?, Sel Yayınları, 1955.

Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1984.

Nihat Hakkı Uluğ, Halifeliğin Sonu, İstanbul, 1975.

Mehmet Alpargu-İsmail Özçelik-Nuri Yavuz, Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi, Ankara, 2003.

Enver Ziya Karal, Atatürk'ten Düşünceler, Ankara, 1956

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, C.II, İstanbul, 1982

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C.II; Ankara, 1989

Turhan Feyzioğlu; “Atatürk’ün Dış Politikasının İlke ve Amaçları”, Atatürk Türkiye’sinde Dış Politika Sempozyumu, İstanbul, 1984.

Mehmet Gönübol, “Atatürk’ün Dış Politikası, Amaçlar ve İlkeleri”, Atatürk Yolu, Ankara, 1987.

Fahir Armaoğlu, “Atatürk’ün Dış Politika Prensipleri”, Atatürk’ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı, Kültür ve Turizm Yay., Ankara, 1992.

Abtülahat Akşin, Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, T.T.K. Yay., Ankara, 1991.

A.Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968”, S.B.F.Dergisi, C:XXIII, No: 3, Ankara, 1968, ss. 241-273.

A.Haluk Ülman-Oral Sander, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1938 II”, S.B.F.D., C.XXVIII, No: I, Ankara, 1972, ss. 1-24.

M.Murat Hatipoğlu, Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954, Ankara 1997.

Dimitri Pentzopoulos, *Balkan Exchange of Minorities and Impact upon Greece*, Paris, 1962.

Adnan Sofuoğlu, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul, 1996

Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan, 1923-1954*, Ankara, 1997.

Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.I, İstanbul, 2001.

I.Dünya Harbinde, Türk Harbi, C.III., İran-Irak Cephesi 1914-1918, Kısım I, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1978.

Seha L Meray, Lozan Barış Konferansı Belgeler, C.I/1/1, Ankara, 1978.

Kamuran Gürün, Savaşın Dünya ve Türkiye, Ankara, 1986.

Mim Kemal Öke, Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926, Ankara, 1992.

Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara, 1978.

Ahmet Şükrü Esmer, Siyasî Tarih 1919-1939, Ankara, 1953.

Yusuf Hikmet Bayur, Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti, T.T.K.Yay., Ankara, 1995.

Mehmet Gönübol, Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası, A.Ü.S.B.F.Yay., C.I., X.Baskı, Ankara, 1982.

Fahir Armaoğlu, 20.Y.Y.Siyasî Tarihi, T.İ.B.Yay., C.I, X.Baskı, Ankara, 1994.

A.Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990.

Fahir Armaoğlu, Siyasî Tarih 1789-1960, Ankara, 1973

Mehmet Gönübol, Cem Sar, Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1990.

Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922), Ankara, 1975.